
РОЗВИТОК ГІМНАСТИЧНОГО РУХУ В КОНТЕКСТІ ФІЗКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ КРАЇН ЄВРОПИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТОЛІТТЯ — 30-ТІ РОКИ XX СТОЛІТТЯ)

Тетяна Устінова

Резюме. *Рассмотрены становление и приоритетные направления развития гимнастического движения в европейских странах во второй половине XIX столетия — 30-е годы XX столетия. Совершена попытка анализа теоретико-методических и организационных основ функционирования данного социокультурного феномена.*

Ключевые слова: *развитие, направления, физическая культура, образование, гимнастическое движение.*

Summary. *The research deals with the emergence and fundamental ways of gymnastic movement development in the European countries (the second part of the XIX c. — 30-th years of the XX c.). The attempt to analyze the theoretic-methodical and essential organizational principle of functioning of the given socio-cultural phenomenon was fulfilled.*

Key words: *development, ways, physical culture, education, gymnastic movement.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку України в контексті світового та європейського інтеграційних процесів особливої гостроти набуває підвищення ролі фізкультурної освіти як ефективного засобу формування духовного та фізичного потенціалу кожного індивіда та суспільства в цілому, що актуалізується у “Національній доктрині розвитку фізичної культури і спорту” (2004) та Законі України “Про фізичну культуру і спорт” (2011).

Важливим завданням сучасної науки в Україні є вивчення і проведення цілісного аналізу вітчизняної культурної спадщини, органічною складовою якої є фізична культура. Гімнастичний рух як виразний і самостійний чинник культурного життя європейського соціуму сформувався у другій половині ХІХ ст. На той період окремі частини сучасної України належали до різних держав, що й зумовило своєрідну регіональну особливість розвитку фізичної культури і спорту: у Наддніпрянщині, Галичині, на Буковині та Закарпатті.

Дослідження виконано згідно зі Зведеним планом НДР у сфері фізичної культури і спорту на 2011–2015 рр. за темою 3.1 “Вдосконалення програмно-нормативних засад фізичного виховання в навчальних закладах” (номер держреєстрації 0111U001733).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками інтенсивно формується нова документальна основа з історії фізичної культури і спорту дорядянського періоду, яка висвітлює різноманітні аспекти становлення і розвитку тео-

ретичних, методичних та організаційних засад фізичної культури і спорту та створює принципово нові уявлення про наше минуле, що відображено у працях наступних науковців: В. Солопчук (2001), Б. Трофим’як (2003), А. Цьось (2005), О. Литвин (2008), Б. Голощанов (2009), Н. Пангелова (2010), О. Суник (2010), О. Лях-Породько (2011) та ін. Широкий матеріал досліджень становить велику цінність, але регіональні аспекти європейської спадщини фізичної культури в окремих регіонах, що на даний час входять до складу нашої держави, висвітлено недостатньо.

Мета дослідження — визначення тенденцій розвитку гімнастичного руху в контексті фізкультурної освіти країн Європи другої половини ХІХ ст. — 30-ті роки ХХ ст.

Методи дослідження: аналіз, узагальнення, синтез даних наукової літератури, порівняльно-аналітичний, проблемно-пошуковий та метод логічних висновків.

Результати дослідження та їх обговорення. Виникає потреба в конкретизації окремих понять цього наукового напрямку. Отже, поняття “фізкультурна освіта” у контексті категорій “фізична культура” [6, 10] та “освіта” [10, 13] містить такі складові: здобуття спеціальних знань, умінь і навичок у сфері фізичної культури; формування на цій основі світогляду та фізичного стану; готовність до повноцінної життєдіяльності та соціальної активності.

У контексті тлумачення понять “спортивний рух” [5, 12], “олімпійський рух” [7, 12],

визначаємо: гімнастично-спортивний рух — це соціокультурна течія, у руслі якої відбувається залучення громадян до оздоровчої та спортивної практики. Структурними одиницями гімнастично-спортивного руху є державні, громадські та самодіяльні організації, одним із завдань яких є оздоровча і спортивна діяльність, що характеризується масштабною їх поширенням і впливом на різні сфери життєдіяльності індивідів, об'єднань громадян та суспільства в цілому. В даному дослідженні ми розглядаємо одну із його складових — гімнастичний рух.

Європейська фізкультурна освіта з середини XIX ст. розвивалася переважно на основі національних систем гімнастики, сформованих ще на початку XIX ст.

У Німеччині з середини XIX ст. зміст військової гімнастики, яку заснували Ф. Ян та Е. Ейзелен, був адаптований до вимог шкільної освіти і набув значного поширення в армії, школах та різних гімнастичних організаціях. До її змісту було внесено такі доповнення: введено підготовчу частину до занять, застосовано вправи з плавання і боротьби, подолання перешкод, вправи на розтягнення, вправи на гімнастичних приладах, виокремлено як самостійну групу вправи із лазіння і виси [2, 52].

Отже, у другій половині XX ст. теоретики і практики німецької гімнастичної системи зараховували до гімнастики всі види фізичних вправ. Однак деякі з них, зокрема, легкоатлетичні вправи, веслування, біг на ковзанах, велосипедний спорт, важка атлетика тощо, розвивалися самостійно.

Концепцію шведської гімнастики Я. Лінг удосконалив, запровадивши до її змісту вправи, запозичені з інших гімнастичних систем. Він уклав перший навчальний план для шкільної системи освіти, залучив до занять дівчат, організував підготовку педагогічних кадрів та розробив перший проект критого приміщення для занять фізичними вправами. Вагомий внесок до розробки наукових основ фізкультурної освіти різних груп населення здійснили: датчани Н. Бук і Ф. Садолін; француз Г. Рацине; швед Е. Фалк [3, 20].

На основі концепції шведської системи гімнастики було розроблено теоретичні та методичні основи фізкультурної освіти, які широко запроваджувались до практики із різними віковими групами населення європейських країн.

На території Австро-Угорської імперії з середини XIX ст. широкої популяризації набуває сокільська система гімнастики, засновником якої був відомий діяч культури Чехії М. Тирш. Засобами цієї гімнастики були вправи німецької та шведської гімнастики, а також естетичні види рухів. Гімнастичні вправи були поєднані у комбі-

нації, використовувався музичний супровід [4, 8]. Про поширеність сокільського руху на європейській території свідчить динаміка проведення Всесокільських зльотів та чисельність їх учасників. З 1882 по 1912 р. було організовано шість таких зльотів за участю понад 85 тис. учасників: 1882 р. — 1572 учасника; 1891 р. — 832; 1895 р. — 7533; 1901 р. — 11 095; 1907 р. — 15 000; 1912 р. — 39 857 [4, 3].

Концепцією сокільської гімнастики було закладено основу для методики організації і проведення масових гімнастичних виступів. Сокільський рух набув великої масштабності серед слов'янських народів Австро-Угорщини.

Наприкінці XIX ст. на території Австро-Угорщини поширюється січовий рух. Методика організації і проведення різних форм рухової активності в січових організаціях ґрунтувалась на інтелектуальних та практичних здобутках А. Щербовського, І. Боберського, С. Горука, С. Гайдучка, К. Трильовського [1, 147] та ін. Для фізичного гарту січовики застосовували гімнастичні вправи, а також піднімання мішків, бочок, перетягування каната, метання каменю та елементи наступних видів спортивних вправ: футбол, боротьба та ігри. Для жінок було розроблено спеціальні вправи з різнокольоровими стрічками та букетами квітів [1, 143]. Координаційну діяльність січовими організаціями на місцях здійснював “Союз Січей”, а загальна діяльність була підпорядкована “Головному січовому комітету” у м. Коломия [1, 140]. Огляд здобутків проводився під час січових свят та здвигів, обов'язковим атрибутом яких були різноманітні гімнастичні та спеціальні січові вправи.

На нашу думку, січовий рух був загальним відображенням теоретичних і практичних здобутків української інтелігенції до фізкультурної освіти сільського населення і набув значного поширення серед українського етносу на території Австро-Угорщини.

На початку XX ст. в європейських країнах поширюється система “природної гімнастики”, заснована австрійським педагогом К. Гаульгофером [6, 72]. Основними її засобами були вправи з легкої атлетики, боротьби, боксу, плавання, фехтування, туризму, засоби зимових видів рухової активності, а також вправи на гімнастичних приладах.

У середині XIX ст. відбувається становлення гімнастичного руху в Румунії. У 1889 р. міністром народної освіти Спиру Харетом була затверджена програма з фізкультурної освіти для усіх категорій шкіл. Заняття проводилися один раз на тиждень, застосовувались методики французької і німецької гімнастичних систем [8, 258] у поєднанні з елементами народних танців. Вираз-

но відбувається діяльність чисельних організацій, клубів та спілок, в яких культивується гімнастика, фехтування, стрільба, верхова їзда, плавання, легка атлетика, туризм та ігри. Координацію їх діяльності здійснює єдиний керівний орган — Федерація гімнастичних спілок Румунії [8, 260].

Таким чином, відомі методи німецької, шведської, сокільської гімнастики та інші системи входили у невідповідність до соціальних вимог того часу, і становлення організаційних форм фізкультурної освіти у другій половині XIX ст. відбувалось не як протистояння гімнастики і спорту, а як пошук інтегративних засобів та їх раціонального наближення.

На межі XIX—XX ст. у країнах Європи гімнастика як вид рухової діяльності починає виокремлюватись від інших видів вправ і набуває спортивних ознак.

Діяльність Ф. Дельсарта була спрямована на розробку таких рухів, які супроводжують (виражають) думки і почуття людини. Ритмічний напрям сучасної гімнастики започатковує Е. Далькрос. Вагомий внесок до розвитку художньої гімнастики здійснила А. Дункан, у її танцях поєднано ритмічність і виразність рухів із високим ступенем емоційності. Е. Б'єркстен у своїй гімнастиці враховувала фізіологічну і естетичну складові вправ [9, 41]. Окрім цього, набуває популярності гімнастика з гантелями та гігієнічна гімнастика Мюллера.

У цей період закладається теоретичне і методичне підґрунтя для розвитку сучасних видів гімнастики. Одночасно із розвитком нових видів і систем гімнастики відбувається модернізація вже існуючих.

Наприкінці XIX — початку XX ст. інтеграція гімнастичних та спортивних засобів була достатньо суперечливою. В Європі на цей час існували конкурентні відносини між гімнастикою та легкою атлетикою. Підтвердженням цього виступає аналіз програм змагань з гімнастики на Олімпійських іграх (1900, 1904, 1908, 1912 рр.) [7, 94]. Гімнастика як вид спорту із наблизеними до сучасних видів змагальних гімнастичних вправ була вперше представлена на Олімпійських іграх у 1924 р. [7, 121].

Отже, з 1924 р. у країнах Європи починають відносно чітко визначатися межі основних засобів фізкультурної освіти, таких, як вправи з гімнастики, спортивних ігор, туризму, різних видів спорту та рухливі ігри. Відбувається конкретизація переліку видів спорту, що відносяться до названих засобів.

На початку XX ст. було засновано клуби, в яких збиралися заможні громадяни для проведення активного відпочинку, започатковано діяльність гімнастичних і спортивних клубів та

спілок для робітників і службовців на підприємствах та установах. Масштабно будуються майданчики, споруди і курорти для оздоровлення, активного дозвілля та відновлення працездатності. Зміст діяльності таких об'єднань полягав у заняттях фізичними *вправами, іграми та організаціями оздоровчих заходів і туристичних походів тощо* [9, 41]. Таким чином, на початку XX ст. в окремих державах Європи було покладено основу для розвитку рекреаційного напрямку у фізичній культурі.

На початку XX ст. у європейських країнах поширюються освітні й виховні ідеї Роберта Бейден-Пауела. Об'єднання скаутського типу створювалися для організації фізкультурної освіти з дітьми та молоддю віком від 8 до 17 років. Система освіти скаутів ставила на меті вирішення таких завдань: оволодіння мистецтвом розвідника; набуття знань про природні явища; розвиток необхідних навичок для життя у таборі та під час походів; розвиток фізичних якостей; оволодіння вмінням гідного поведіння у суспільстві; набуття знань і умінь медичної допомоги постраждалим [2, 63]. Станом на 1927 р., Міжнародна скаутська організація нараховувала більш 1,5 млн членів [2, 62], що засвідчує масштабність поширення скаутського руху.

Українська організація скаутського типу “Пласт” була заснована у 1912 р. у Галичині. Серед її активних організаторів і просвітянників відзначаємо: О. Тисовського, П. Франка, І. Чмолу [1, 124]. Становлення пластового руху вимагало сильної центральної влади, тому чисельні пластові об'єднання проводили свою діяльність у тісній співпраці з “Соколом-Батьком”. У 1914 р. відбувся II пластовий з'їзд, де було створено Осередню пластову управу (ОПУ), на яку були покладені функції центральної пластової влади. [1, 126]. Водночас пластовий рух поширюється й на інші території, в яких локалізується українське населення.

На нашу думку, фізкультурна освіта, заснована на ідеях скаутизму, слугувала основою для організації європейських національних познавчальних форм ідейного виховання, фізичного гарту та військової підготовки дітей та молоді.

В європейських країнах найбільш виразно військово-фізичний напрям та тотальна мілітаризація фізкультурної освіти проявилися у період між Першою та Другою світовими війнами.

У Німеччині діти та молодь зобов'язані були пройти підготовку у воєнізованих організаціях, наприклад, “Юнгфольк”, “Гітлер-югенд”, скласти практичні іспити та отримати “військове свідоцтво” [6, 92]. У 1921 р. засновано “Гімнастичний союз Німеччини”, в якому розвиваються спортивна гімнастика, футбол, гандбол, веслування, фех-

тування, плавання і легка атлетика. Основу військово-фізичної підготовки німців становив започаткований у 1934 р. “гелендешпорт” (спорт на місцевості). Наприкінці виконання програми чоловіки віком від 18 до 35 років склали норми на “імперський значок” трьох ступенів. З 1937 р. у школах Німеччини запроваджено п’ять уроків фізичної культури та один раз на тиждень — спеціальний день змагань із обов’язковою участю усіх школярів [6, 93]. Координацію і керівництво усією системою фізкультурної освіти було покладено на Національний імперський союз фізичних вправ, заснований у 1938 р.

Отже, ідейний теоретико-методичний базис та організаційні форми німецької концепції фізкультурної освіти у міжвоєнний період мали виразне військово-фізичне спрямування.

У Франції відзначаємо систему військово-фізичної підготовки, започатковану Г. Демені, який “розчиняв” спорт у гімнастиці, застосовуючи разом зі спортивними вправами засоби гімнастики [3, 19]. Водночас система вправ була однією з найбільш обґрунтованих, але широкої популяризації на практиці не набула. У 1925 р. засновано державний секретаріат фізкультурної освіти Франції, який координував свою діяльність із військовим міністерством. Основу фізичної підготовки складала адаптована гімнастика Ж. Ебера у поєднанні зі шведською системою гімнастики. Велике значення мали військово-фізичні табори для молоді. Чисельні гімнастичні і спортивні організації засновують свої федерації, які об’єднував “Союз французьких організацій атлетичного спорту”, який також був під контролем військового міністерства [6, 89].

В Італії систему фізкультурної освіти координувала організація “Опера Націонале Болліла”. Ця система передбачала складання іспитів з гімнастичних, легкоатлетичних вправ та засобів з окремих видів спорту і військово-прикладних навичок. У системі іспитів був розподіл на вікові та статеві групи. Фізкультурну освіту серед дорослих верств населення поширювали організації “Відпочинок після праці” та військові і поліцейські установи [6, 94]. На нашу думку, концепція фізкультурної освіти в Італії мала промілітарне спрямування, її зміст та організаційні форми були подібними до німецької концепції.

В Румунії у 1921 р. набирає чинності закон, який зобов’язав усі “Спілки національної культури” організувати фізичну і військову підготовку та санітарну освіту населення [8, 283]. Шведська гімнастика Я. Лінга була офіційною основою для організації і проведення занять зі школярами. Значного поширення набувають організації робітників на підприємствах “Друзі природи”, в яких культивуються гімнастика, засоби спорту та туристичні прогулянки і походи. З 1924 р. їх діяльність була заборонена. Керівництво фізкультурною освітою здійснювалось згідно з настановами Національного департаменту у справах виховання молоді. У 1936 р. запроваджується настанова з фізичної та військової підготовки молоді. Програма підготовки передбачала такі складові: гімнастичні вправи, рухливі ігри, біг, стрибки, плавання та військово-прикладні вправи [8, 285]. Отже, румунська концепція фізкультурної освіти була яскравим відображенням європейської мілітаризованої освіти усіх верств населення.

Висновки. Таким чином, констатуємо загальні положення розвитку гімнастичного руху в контексті фізкультурної освіти європейських країн у другій половині XIX ст. до 30-х років XX ст.

1. Розвиток гімнастичного руху зумовлений основними напрямками фізкультурної освіти — гімнастичним, спортивно-ігровим та військово-фізичним. Ці напрями визначають концепцію фізкультурної освіти (зміст та організаційні форми), зміст якої ґрунтується на запровадженні державними і громадськими структурами та організаціями певних засобів, методів та організаційних форм освіти залежно від суспільних запитів та потреб.

2. У період другої половини XIX ст. — 30-х років XX ст. було закладено підґрунтя для розвитку сучасних напрямів фізичної культури — фізичне виховання різних груп населення, масовий спорт, рекреаційна рухова діяльність.

3. Одним із пріоритетних напрямів фізкультурної освіти міжвоєнного періоду був військово-фізичний, що визначив її мілітарну концепцію.

Перспективи подальших досліджень. Планується аналіз розвитку гімнастичного руху на Буковині у період з другої половини XIX ст. до 1940 р.

Література

1. Вацеба О. М. Нариси з історії спортивно-гімнастичного руху в Західній Україні / О. М. Вацеба. — Івано-Франківськ: Лілея—НВ, 1997. — 232 с.
2. Голощапов Б. Р. История физической культуры и спорта: учеб. пособие [для студ. высш. учеб. заведений] / Б. Р. Голощапов. — 6-е изд., стер. — М., 2009. — 320 с.
3. Литвин А. Т. Исторические предпосылки и теоретико-методологические основы современной системы физического воспитания: дис. ... канд. наук по физ. воспитанию и спорту: 24.00.02 / А. Т. Литвин. — К., 2007. — С. 14—60.

4. *Лях-Породько О. О.* Сокільський гімнастичний рух у Російській імперії наприкінці XIX — початку XX століття (на матеріалі сучасної території України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фіз. виховання і спорту: 24.00.02 / О. О. Лях-Породько. — К., 2011. — 20 с.
5. *Матвеев Л. П.* Основы общей теории спорта и системы подготовки спортсменов: учеб. пособие / Л. П. Матвеев. — К.: Олимп. лит., 1999. — 294 с.
6. *Пангелова Н. Є.* Історія фізичної культури: навч. посібник / Н. Є. Пангелова — К.: Освіта України, 2010. — С. 51—106.
7. *Педагогіка вищої школи: навч. посібник / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмельюк, А. В. Семенова та ін.; за ред. З. Н. Курлянд.* — 3-тє вид., перероб. і доп. — К.: Знання, 2007. — 495 с.
8. *Платонов В. Н.* Олимпийский спорт / В. Н. Платонов, С. И. Гуськов. — Кн. 1 — К.: Олимп. лит., 1994. — С. 94—211.
9. *Попеску И. К.* Становление и развитие физической культуры и спорта народов Балканского полуострова (XI вв. до н. э. — 80 гг. XX в.): дис. ... д-ра пед. наук: 24.00.01 / И. К. Попеску. — К., 1997. — С. 235—390.
10. *Солопчук В. С.* Історія фізичної культури і спорту: навч. посібник / В. С. Солопчук. — Кам'янець-Подільський: Абетка Нова, 2001. — С. 39—45.

References

1. *Vaceba O. M.* The essays on the history of a sport-gymnastic movement in the Western Ukraine / O. M. Vaceba. — Iv.-Frankivsk: Lileya—NV, 1997. — 232 p.
2. *Goloschapov B. R.* The history of physical culture and sport: educational manual [for the students of high educational establishments] / B. R. Goloschapov. — 6th publication. — M.: Publishing center "Academy", 2009. — 320 p.
3. *Lytvyn A. T.* Historical conditions and theoretical and methodological principles of modern system of physical education: dis. ... the cand. of science of physical education and sport: 24.00.02 / A. T. Lytvyn. — K., 2007. — P. 14—60.
4. *Liach-Porodko O. O.* Sokilskyj gymnastic movement in the Russian empire at the end of XIX — at the beginning of XX century (based on the materials of a modern territory of Ukraine): autoreferative dissert. to obtain of a candidate degree of physical education and sport: 24.00.02 / O. O. Liach-Porodko. — K., 2011. — 20 p.
5. *Matvejev L. P.* The principles of general theory of sport and sportsmen preparation system of: educational manual / L. P. Matvejev. — K.: Olympyc literature, 1999. — 294 p.
6. *Pangelova N. E.* The history of physical culture: educational manual / N. E. Pangelova. — K., Education of Ukraine, 2010. — P. 51—106.
7. *The high school of pedagogic: educational manual / Z. N. Kurljand, R. I. Chmeluk, A. V. Semenova, others; edited by Z. N. Kurljand.* — 3rd publ. revised and complemented. — K.: Znanja, 2007. — 495 p.
8. *Platonov V. N.* Olympic sport: manual [B. 1] / V. N. Platonov, S. I. Guskov. — K.: Olympic literature, 1994. — P. 94—211.
9. *Popesku I. K.* The emergence and development of physical culture and sport of the Balcanian peninsula nations (XI c B. C. — 80th years of the XXc.): dis. ... dr. pedagogical sciences: 24. 00. 01 / I. K. Popesku. — K., 1997. — P. 235—390.
10. *Solopchuk V. S.* The history of physical culture and sport: educational manual / V. S. Solopchuk. — Kamenets-Podolskiy: Abetka Nova, 2001. — P. 39—45.